

A vitakultúra a magyarországi társadalmi valóságban

I. BEVEZETÉS

A konfliktushelyzetek spontán, a körülmények és a helyzet hatására való kialakulása gyakorlatilag kódolva van a – hazai és a külföldi – társadalomban.^[1] A konfliktushelyzetek kialakulásával a környezetünkben, mindennapjainkban saját magunk is találkozhatunk. Dahrendorf szerint a konfliktusok a társadalomtól függetlenül az emberi együttélés társadalmi alapítványai. Nem képzelhető el olyan emberi társadalmi rendszer, amelyben mint rendszeren belüli és rendszeralkotó folyamatem nem volna a konfliktus – és ezáltal a változás – lehetősége.^[2] „A jog társadalmi meghatározottsága jogelméletünk bizonyított megállapítása. Nem lehet vitás, hogy a társadalmi viszonyok és a jog (jogviszonyok) összefüggenek, fejlődésükben sajátos kölcsönhatások jelentkeznek... A társadalmi, a termelési viszonyok és a jogviszonyok egyenlőtlen fejlődése olyan következményekkel jár, hogy az előbbieket különbözőképpen hatnak az utóbbiakra.”^[3] A konfliktushelyzet a társadalom valamennyi csoportját érinti, de nem mindegyik, a társadalomban kialakult konfliktus transzformálódik polgári bíróság előtti polgári (peres) jogvitává. A vitakultúra kifejezés szorosan összefügg a konfliktus (konfliktushelyzet, nézeteltérés, nézetkülönbség, érdekütközés, érdek-összeütközés)

[1] „A konfliktus-szociológia rendszeres elméletként a huszadik század hatvanas éveiben, a mindennapi életben élesen jelentkező modernizációs konfliktusok magyarázataként alakult ki. Főbb tézise szerint a társadalomban – ami eleve konfliktusos szemléletű – a különböző szintű konfliktusok az érdekek és értékek összeütközései mentén szerveződnek, intézményesülnek. A konfliktusok főbb típusai a társadalom különböző szegmenseihez kötődnek, így beszélhetünk munkapiaci, politikai vagy jogi konfliktusokról. A konfliktusok résztvevői – a társadalmi konfliktusok hordozói, megjelenítői lehetnek természetes személyek, társadalmi csoportok vagy nagyobb szociális egységek. Az elmélet alapállásából bizonyos társadalmi konfliktusok önmaguktól megoldódnak, mások nem. Ezek feloldását azonban tudatos »technikák« kidolgozása révén »be lehet gyakorolni«, sőt – mint a munkapiacok esetében – a tudatos konfliktusfeloldást intézményesíteni is lehet. A jogtudomány a konfliktus-szociológiát hamar beillesztette saját elméleti kereteibe. Segítségével magyarázatot talált a jog szerepére, társadalmi funkcióira, emellett a bírósági szervezet is leírható úgy, mint a konfliktusok megoldására szolgáló intézményes rend. A modellben értelmezni lehetett a jogi konfliktus kialakulásának folyamatát, a jogi konfliktussá vált társadalmi konfliktus intézményes megoldásának jogi lehetőségeit, sőt a konfliktusmegoldás állami és társadalmi formái/intézményei közötti különbségekre is rá lehetett mutatni” (Gyekiczky, 2003, 76.).

[2] Dahrendorf, 1965, 110. (idézi: Morel et al., 2000).

[3] Szilberek, 1973, 11., 23-24.

meghatározással is. A vitakultúra a kutatás szempontjából személyek és/vagy személyek és csoportok és/vagy csoportok és csoportok (a csoportok körébe az államok is beletartozhatnak) közötti interperszonális konfliktushelyzet rendezését, megoldását hivatott szolgálni, biztosítani. A vita esetében emberek vagy csoportok véleményei, nézetei ütköznek ebben a formában.^[4] A vita, ha valóságos és ténylegesen objektivizálódik a társadalmi valóságban, mindig a konfliktushelyzet kialakulása után következhet csak be. A konfliktushelyzet kialakulása ezért minden esetben megelőzi a vitahelyzet (vitára okot adó szituáció) kialakulását. Ebből a tételből viszont következik az a gondolat, hogy konfliktushelyzet hiányában vitáról sem beszélhetünk. Ennek indoka, hogy vita kialakulásához valamely téma vonatkozásában eltérő, egymástól különböző, ellentétes gondolkodás és/vagy véleménynyilvánítás, nyilatkozat(tétel) szükséges. A társadalom tagjai közötti interperszonális kapcsolatok jellegük szerint vagy az „együtműködés” vagy a „versengés” definíciókkal írhatóak le.^[5] A konfliktushelyzet több síkon, több szintéren is bekövetkezhet.^[6]

A felek között felmerülő vita rendezésével kapcsolatos tanításokkal azonban már a Bibliában is találkozhatunk (Jézus, Pál apostol).^[7] „A modern jogszociológia a konfliktusokat a társadalom normális jelenségeihez sorolja. A konfliktusokat nem lehet elkerülni, de mód van a szabályozásukra” – állapítja meg Volkmar Gessner, aki a hetvenes években megjelent híres könyvében a jog és a konfliktus viszonyát vizsgálta. A szabályozás következtében a konfliktusok nem szűnnek meg, de negatív társadalmi hatásuk kiküszöbölhető vagy csökkenthető (Gessner, 1976, 9.). A jogviták alapját többnyire azok a konfliktusok képezik, amelyek jogilag védett érdekeket sértenek. Az érdekellettét pusztán megjelenése már konfliktushelyzetet hozhat létre, de a konfliktust csak az érdekek összeütközése váltja ki. (Az érdekek egyébként az a kategória, amelyet a konfliktusok keletkezésével összefüggésben mind a jogtudomány, mind a szociológia elfogad.)^[8]

[4] Pallai, 2011, 9.

[5] Csepeli, 2003.

[6] „Napjainkban, s még inkább a korábbi időszakokban a pszichológiai és szociológiai elméletben egy igen markáns törekvés figyelhető meg. Társadalmi struktúrák hibás működését azzal próbálják magyarázni, hogy nem sikerült társadalmi ellenőrzés alá vonni az ember parancsoló erejű biológiai ösztöneit. Az a kép, amely az ember és a társadalom közötti viszonyokról ebben az elméletben kialakul, világos ugyan, ám nagyon is kérdéses. Kezdetben vannak az ember biológiai impulzusai, melyek teljes egészükben érvényesülésre törnek. A társadalmi rend, ez a lényegében az impulzusok megrendszabályozására szolgáló gépezet azután társadalmi mederbe tereli a feszültségeket... A biológiai impulzusok időről időre áttörnek a társadalmi ellenőrzés hálóján. Az alkalmazkodás következképpen vagy hasznossági számítások, vagy gondolat nélküli kondicionálás eredménye” (Merton, 2002, 213.).

[7] Már a Bibliában is találunk példát harmadik személy általi intervenció konfliktuskezelésre. Jézus azt ajánlja a gyülekezet tagjainak, hogy az interperszonális konfliktusokat igyekezzenek négy szemközt rendezni, ha ez nem sikerülne „végy magad mellé egy vagy két embert” (Máté evangéliuma 18.15-16). „Pál apostol arra szólítja fel a korinthusi közösség tagjait, hogy peres ügyeiket ne a bíróság előtt intézzék, hanem a gyülekezetben, de az lenne a legjobb, ha nem is pereskednének, azaz minden konfliktusra találnának megoldást négy szemközt” (1 Korinthus 5,1-5 - idézi: Ferenczi, 2012).

[8] Kengyel, 1990, 17.

Az ókori Rómában is kialakult már a vitás élethelyzetek (konfliktusszituációk) rendezésének formalizált struktúrája. „Az alanyi jogok érvényesítése a fejlett társadalmakban – így a történelmi időkben már Rómában is – rendszerint a bíróságok és más hatóságok segítségével történik. Ennek az állami úton történő jogérvényesítésnek három formáját különböztethetjük meg: a bíróságok által lefolytatott a. peres eljárást és b. nemperes eljárást, valamint c. egyéb hatóságok eljárásait, különösen pedig a végrehajtási eljárást.”^[9] A (jog)vita általános és intézményes megnyilvánulási formája magánjogi tárgyú tematikában a polgári per. A polgári per jelentőségét mutatja, hogy „a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) évente 200-230 ezer polgári per szabályozásának kereteit adja, és évi több, mint egymillió nemperes eljárás háttérjogszabályául szolgál...”^[10] Ha a jelenlegi magyarországi vitakultúra helyzetére vagy esetlegesen annak hiányára szeretnénk kitekinteni, látható, hogy a megoldás radikálisabb formákat is ölthet.^[11] Teljesen váratlanul, bárhol és bármikor, bármilyen élethelyzetben – a hivatkozott példák szerint az orvosi rendelőben való várakozás, illetve a benzinkútnál tankolás közben is – kialakulhat a hazai társadalomban konfliktushelyzet, amelynek a megfelelő kezelése egyelőre – az esetek többségében – még hiányzik.^[12]

II. A KONFLIKTUSOK KEZELÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI HAZÁNKBAN

1. Konfliktuskezelés és mediáció

A jogszociológiai nézőpont szerint „a társadalom rendkívül szövevényes és összetett viszonyok összessége, szerkezete sokrétű, s csupán bizonyos statisztikai valószínűséggel állapítható meg, hogy egy-egy jelenséggel s különösen döntéssel összefüggésben a struktúra mely elemei kerülnek előtérbe, a különböző érdekeltiségből milyen viszonyok, milyen mozgása indul meg”.^[13] A konfliktushelyzeteknek különböző színterei lehetnek, ha globálisan szeretnénk

[9] Földi – Hamza, 2008, 153.

[10] A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény indokolása – általános indokolás I.

[11] „Térkövekkel estek egymásnak a hajdúhadházi vasútállomáson – Megesik, hogy a családon belül vitatkoznak a családtagok. Nem értenek egyet bizonyos kérdésekben. Néha olyan is előfordul, hogy az érintettek emelt hangon kérik számon a másikat vagy fejtik ki álláspontjukat. Ám a vitakultúra ennél radikálisabb formát is ölthet. A vitapartnerekkel szembeni intoleranciáról és az utcai elemek harcművészeti újrahasznosításáról tett tanúbizonyságot az a család, amelynek tagjai a hajdúhadházi vasútállomáson szerszámokkal, botokkal, térkövekkel estek egymásnak” (Index.hu: Térkövekkel estek egymásnak..., 2019).

[12] „Nem bírta kivárni a sort a rendelőben, orra verte az asszisztent a megvárakoztatott nő” – (Index.hu: Nem bírta kivárni a sort..., 2019), illetve „Közelharc a benzinkúton: 75 éves és 53 éves dúlakodott egy botért” (Index.hu: Közelharc a benzinkúton..., 2019).

[13] Kulcsár, 1973, 87-116., 89.

elhelyezni azokat, a makro- és a mikrotársadalomban is egyaránt bármikor, teljesen váratlanul is előfordulhatnak, megjelenhetnek. A jogalanyok közötti konfliktushelyzetre a lehetséges választ (reflexiót) annak megoldása, a vitakultúra gyakorlása jelentheti. A társadalom különböző csoportjai közötti konfliktushelyzet megoldása, a mindenkori vitakultúra helyzete, hangneme, léte, hiánya az adott társadalom aktuális állapotát fejezi ki. Az alternatív (bírószágon kívüli) vitarendezés kialakulása az amerikai jogirodalomban, a XX. század közepén alakult ki. Az alternatív vitarendezés (ADR - Alternative Dispute Resolution) a konszenzuson alapuló módszereket és technikákat jelöli, amelyeket a hagyományos döntéshozó eljárások mellett vagy azok elkerülésével alkalmaznak.^[14] Természetesen felmerült lehetőségként már a múltban is a konfliktushelyzetek jogi eljárások nélküli megszüntetése. „A konfliktusmegoldás tehát a jogot megelőző társadalmi szükségletként jelentkezett, amelyet az adott közösség jogszabályok és jogszolgáltató szervezet hiányában is kielégített. A lényeges változás a politikai hatalom kialakulásával indult meg – természetesen folyamatoszerűen – amidőn a konfliktusok megoldása egyre inkább politikai érdekűvé válik, és mikénti megoldásukba politikai elem vegyül... Jóllehet ma már egyértelműen a jog egyik funkciójaként értékelhető a konfliktusmegoldás... Napjainkra pl. a jog e funkciója nagy mértékben irányul már a szervezetek közötti konfliktusok feloldására, és ez a tény, a szokásos bírói szervezet mellett egyre inkább kialakította azokat a szervezeteket, amelyek feladatai a szervezetek egymás közötti konfliktusainak megoldása. Vagy a hagyományos bírói szervezettel szemben terjedőben van az »igazgatási bíráskodás«, amely a jogi szabályozás fokozódó kiteljesedésével együtt járó sajátos szükségletekből eredve átveszi a konfliktusok megoldásának jó néhány területét. Végül, ahogy a jogfejlődés korábbi szakaszában a konfliktusmegoldás és a jog lazább összefüggéséből adódóan nagy szerepe volt a laikus elemnek, amely a jog »racionalizálódási« és »formalizálódási« folyamatának megfelelően háttérbe szorult (ha sokszor inkább tartalmilag is, mintsem formailag vagy szervezeten), úgy napjainkban már nem csupán »a tiszta jogi modellnek« jut kevesebb szerep a konfliktusok megoldásában, de a jogászai szaktudás is kénytelen egyre több helyet adni a nem jogászai szaktudásnak. A jog általános behatolásával a társadalom viszonyaiba jogi eszközök segítségével való konfliktusmegoldás – feltehetően e viszonyok sokfélesége miatt – egyre sajátosabbá válik, a jog e funkciójának kiterjedése tartalmilag és szervezeten is jelentős változásokkal jár.”^[15] Ahogy arra a jogirodalmi álláspont is rámutat, Magyarországon az 1990-es évek közepétől kezdődtek kísérletek a mediáció meghonosítására. Az első lépések nem sokkal a rendszerváltás után tör-

[14] „A deviáló vagy éppen kriminogén magatartásra is vezethető érték- és normakonfliktus közvetlenségével, illetőleg az ilyen konfliktust eredményező társadalmi jelenségek konkrét vizsgálatának lehetőségeivel is összefügg tehát a mai szociológiának is egyik jellegzetessége, a konfliktusoknak a magatartás, a norma, az értékek, az intézmények síkján való kezelése. A konfliktusproblematika – meglehetősen leszűkítve – ezen a síkon elsősorban két ponton kristályosodott ki: a társadalmi dezorganizáció és az eltérő magatartás, a deviáció fogalmában” (Kulcsár, 1971, 243.).

[15] Kulcsár, 1976, 183-184.

téntek, amikor a Partners for Democratic Change nevű amerikai nonprofit szervezet a kelet-közép-európai régió több országában (Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Bulgáriában, Litvániában, Romániában, Magyarországon, Horvátországban) létesített központokat az újonnan kialakuló demokráciák támogatására. Így alakult meg 1994-ben Partners Hungary Alapítvány néven az első magyar mediációs szervezet. A kezdeti lépéseket követően a kilencvenes évek végén került a jogalkotás szintjére a közvetítői eljárás szabályozása. Szükségesnek és egyre sürgetőbbnek tűnt azonban a közvetítői tevékenység egységes és átfogó szabályozása, így végül 1999-ben országgyűlési határozat (102/1999. (XII.18.) OGY határozat) írta elő az igazságügyi tárca számára, hogy dolgozza ki a közvetítői eljárás szabályozását egy átfogó mediációs törvényben.^[16] A magyarországi rendszerváltást – 1989/1990-et – megelőzően az amerikai „új irányvonal” még nem tudott teret nyerni Magyarországon. A magyar társadalomban a rendszerváltás időpontjában hiányoztak a bíróságon kívüli vitakultúra (konfliktuskezelés) társadalmi gyökerei, előzményei, annak a hazai társadalomba való beágyazottsága. Az államszocialista időszak ideológiája sem tudta elhittetni a társadalommal, hogy a szocialista társadalom nélkülözi a konfliktushelyzetet, tehát a vitakultúra bíróságon kívüli fejlesztésére nincs is szükség. Az államszocialista időszakra hazánkban – a korszakon belül különböző mértékben – jellemző volt az állam jelenléte, rátelepedése az élet szinte valamennyi területére.^[17] A magyar társadalom már hátrányos helyzetben volt az 1990-es évektől kezdődően: hiányzott az „állampolgári tudatosság” a jogvita bíróságon kívüli rendezése érdekében, mindazonáltal a konfliktushelyzet bíróságon kívüli rendezésének az intézményes formái is hiányoztak. A rendszerváltást követően Magyarországon a bíróságon kívüli, Észak-Amerikában és Nyugat-Európában már alkalmazott vitarendezési technikák mind az államot, mind az állampolgárt váratlanul érték. A vitarendezés közoktatásból való kimaradása 1989/1990-et megelőzően az állampolgárok számára az ezzel kapcsolatos mechanizmusok, technikák, módszerek elsajátításának elmaradásával jártak együtt, amely nagymértékben hozzájárult a jogvita rendezésében az „állampolgári tudatosság” kialakulásának elmaradásához. Ennek következtében a társadalmi köztudatba, a természetes személyek gondolkodásába a rendszerváltást követően nem épült be az alternatív (bíróságon kívüli) vitarendezés lehetősége. A gyakorlatot és rutint igénylő formalizált vitarendező eljárások hiányában ezért valódi vitakultúra sem alakulhatott ki Magyarországon az államszocializmus időszakában és azt követően sem.^[18]

[16] Vinnai, 2012, 111-112.

[17] „Közép-Kelet-Európában az állampárti rendszerek bukása óta az 1990-es évek elejétől gyors léptékkal halad a társadalom átalakulása abba az irányba, ahol a kiterjedt állami kontroll helyett a legkülönbözőbb életszférában a piaci szolgáltatások és a jog szervezi az életet. A megnövekedett jogi szerep így nálunk is sürgetővé teszi a feltételeinek és az itteni esetleges akadályoknak a vizsgálatát” (Pokol, 2002).

[18] „A közép-kelet-európai régió rendszerváltások előtti jogi kultúrája azzal a történelmileg kialakult jogszemlélettel jellemezhető, amelynek lényege a jogi szolgáltatásba vetett hit, a jogi szabályozás iránti túlzott bizalom” (Visegrád, 2003, 245-254., 246.).

2. A magyarországi vitakultúra és a hazai közoktatás

A vitakultúra vizsgálata hozzákapcsolódhat közoktatási tárgyú kérdésekhez. A magyarországi oktatás elméleti alapját a Nemzeti Alaptanterv képezi. A Nemzeti Alaptantervet (NAT) a 110/2012. (VI.4.) Korm. rend. hirdette ki, amelyet az 5/2020. (I.31.) Korm. rendelet módosított. A Nemzeti Alaptanterv szerint a köznevelés feladata:

- a) a nemzeti műveltség,
- b) a hazai nemzetiségek kultúrájának átadása és megőrzése,
- c) az egyetemes kultúra közvetítése,
- d) az erkölcsi érzék és a szellemi érzelmi fogékonyság elmélyítése.^[19]

Ez utóbbi területen merülhet fel a vita, „az embert körülvevő világ tárgyi kérdéseinek különböző megközelítési módokat felölelő megértése, megvitatása,” illetve a testi és lelki egészségre nevelés, amelybe beletartozik a stresszkezelés módszereinek alkalmazása, valamint képesség a lelki egyensúly megővésére, társas viselkedésünk szabályozása, a konfliktusok kezelése.^[20] A rendszerváltást követően született és a felnőtt generáció számára sem vált a közoktatás részévé^[21] (elsajátítandó elméleti és gyakorlati tudássá) a konfliktushelyzetek megoldása, a konfliktusok feloldása, a viták rendezése. Ennek a megállapításnak a fényében kérdéses, hogy a közvetítői eljárásról szóló 2002. évi LV. törvény mennyire talált „fogékony táptalajra”, milyen mértékben befogadó közönséghez érkezett meg a magyar társadalomba. A jogalkotás és jogérvényesülés kapcsolata a társadalmi összefüggések körében helyezhető el. „Egyének, csoportok vagy társadalmak viszonya a jogi szabályozáshoz számos módon értelmezhető. A legegyszerűbb a jogi szabály érvényesülésére koncentrálni, arra kérdezni, hogy mennyi esélye van a jogalkotói szándék megvalósulásának. A válaszok azonban nem szakíthatók ki kulturális környezetükből. A jog érvényesülésének kétségkívül vannak formális, intézményi feltételei: megfelelő eszközzel, fair eljárást biztosítva, reális célokat kitűzve, megfelelő legitimitással bírva lehet elérni a kívánt célt. De általában ezek sem biztosítják feltétle-

[19] Nemzeti Alaptanterv: Az iskolai nevelő-oktató munka tartalmi szabályozása és szabályozási szintjei I. rész. A Nemzeti Alaptanterv a köznevelés feladatának meghatározására vonatkozó 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet mellékletének I. rész I.1. pontját az 5/2020. (I.31.) Korm. rend. 5.§ 1. mellékletének 12. pontja módosította.

[20] Nemzeti Alaptanterv: Az iskolai nevelő-oktató munka tartalmi szabályozása és szabályozási szintjei I. rész.

[21] Szivák Judit állapítja meg pedagógiai nézőpontból a 2010-ben megjelent „A vita” c. művében, hogy a vita az ifjúság aktív, toleráns polgárrá nevelésének lehetősége. A vitára való képesség a demokratikus értékeket valló állampolgár, a nyílt és az érdekeit képviselni tudó ember egyik fontos attribútuma. A monográfia születésekor, 2010-ben állapítja meg a szerző, hogy a vita tudatos oktatási módszerként való alkalmazása ma még viszonylag kevés szerepet kap a közoktatásban, a tanárképzésben, a tanártovábbképzésben (lásd: Szivák, 2010).

nül a sikert. A szociológiai látásmód a jogrendszeren kívüli elemekre helyezi a hangsúlyt, a jog ismeretére, a jogi attitűdökre, a jogban megjelenő értékek elfogadottságára, a normakövetés tradícióira, a legitimitás mintázataira. Ennek megismerési igénye vezet a jog és társadalom közötti viszony oksági jellegétől a konstruktivista fordulatig. Azt a folyamatot szükséges értelmezni, amelyben a társadalom létrehozza a normákhoz való viszonyát, és azt, amelyikben a normák társadalmi kapcsolatokat, identitásokat definiálnak. A jog nem pusztán egyenlőtlenül hozzáférhető a különböző helyzetű társadalmi csoportok számára, hanem létre is hozza, megerősíti, intézményesíti azokat a kategóriákat, amelyek kifejezik a különbségeket. A jogtudat kutatásának kiindulópontja a realizmus klasszikus gondolata, a társadalmi gyakorlatok, tapasztalás eredménye.”^[22] A vitahelyzet kialakulása általában feltételezi valamilyen konfliktusnak a megletét, fennállását. A vitakultúra kifejezés ezért szervesen összefügg és kapcsolódik a konfliktus (konfliktushelyzet, érdekellentét, nézetkülönbség, érdekösszeütközés) definíciókhoz, terminus technicusokhoz. A konfliktus/konfliktushelyzet fogalommal/meghatározással foglalkozó jogi szakirodalom több évszázados múltra tekint vissza – ahogy arra fent utaltunk, a vita rendezésével kapcsolatos tanításokkal már a legegységesebb írásműben, a Bibliában is találkozhatunk. A konfliktus egy olyan helyzet, amelyet fel kell oldani, meg kell szüntetni, ennek egyik lehetséges eszköze lehet a konfliktushelyzet (nézetkülönbség, érdekellentét) személyes kommunikáción alapuló párbeszéddel (diskurzussal) való feloldása, kiiktatása, kiküszöbölése. A konfliktushelyzet több síkon, több szinten is bekövetkezhet, különböző alanyi, illetve személyi kör között jelentkezhet. A jelen dolgozatnak nem célja, hogy a konfliktushelyzet fogalmának, tartalmának részletes elemzését adja.^[23] Annyit azonban le kell szögeznünk, hogy a személyek közötti interperszonális kapcsolatok – Csepeli György hivatkozott tankönyve szerint – az együttműködés vagy a versengés formájában jelenhetnek meg. Ha elképzeljük az interperszonális kapcsolatok ezen elv szerinti csoportosítását, beláthatjuk, hogy a mi, saját magunk emberi kapcsolatai a gyakorlatban is hasonlóképpen írhatók le. Azon személyek, akikkel kiegyensúlyozott, harmonikus emberi kapcsolatot sikerült kialakítani, azokkal teljes mértékben együtt tudunk működni (baráti, partneri kapcsolat – együttműködés). Azon természetes személyekhez fűződő kapcsolat viszont, akikkel az eltérő emberi természet vagy különböző személyiségjegyek miatt vagy bizonyos státuszért, pozícióért, vagy valamely személy rokonszenvének, pártfogásának, támogatásának elnyeréséért folytatott rivalizálás, „versenyfutás” alakulhat ki, a kapcsolat jellegére kevésbé jellemző a természetes személyek között az „együttműködés”, inkább a „versengés”, „rivalizálás”, erőteljes megnyilvánulása esetén az „ellenségeskedés” szóval írhatók le (lehetséges konfliktushelyzet vagy látens konfliktushelyzet). A magyarországi rendszerváltást követően a magyar társadalom a konfliktusos élet-

[22] Fleck, 2014, 17-18., 9-39.

[23] Ezzel a kérdéssel „A konfliktushelyzetek társadalmi mozgatórugói” című dolgozatban foglalkoztunk.

helyzetek kezelésében, a vitával járó szituációk rendezésében a polgári (peres) eljáráson kívül milyen változásokon ment (mehetett) keresztül a jogvitarendezés vonatkozásában? Az amerikai jogirodalomban az 50-es években kezdtek már kialakulni azok az irányzatok, amelyek során a bírósági struktúra mellett az alternatív (bíróságon kívüli) vitarendezés különböző módozatait, típusait alakították ki. A rendszerváltást megelőzően ezen amerikai irányzatok különböző okoknál fogva nem tudtak (tudhattak) teret nyerni hazánkban. A jelen írásmű keretei között vitakultúra alatt mindazokat a nézeteltéréseket, érdekellentéteket feloldását, kiküszöbölését eredményező technikákat, eljárásokat, metódusokat értjük, amelyek a hazai társadalom intellektuális-kulturális „fejlettségének” is egyfajta fokmérőjét képezik. A vitakultúra színvonala, kidolgozottsága, cizelláltsága a mindenkori társadalom aktuális állapotára vagy a különböző társadalmi helyzetben lévő személyek magatartásának mélyebb összefüggéseire világítanak rá. A magyar társadalomban a rendszerváltás időpontjában hiányoztak a bíróságon kívüli vitakultúra (konfliktuskezelés) társadalmi gyökerei, társadalmi előzményei, a társadalomban jelen lévő beidegződései. Az államszocialista időszak ideológiája se tudta elhitheteni a társadalommal, hogy a szocializmus (szocialista társadalom) nélkülözi a konfliktushelyzetet, ezért a vitakultúra fejlesztésére, előmozdítására a bíróságon kívül nincs is szükség. Az államszocialista időszak hiányossága, hogy az állam az élet valamennyi területére való rátelepedése megakadályozta, illetve nem tette lehetővé, az állampolgárok számára elérhetővé a bírósági szervezeten kívüli vitarendezést. A vitarendezés, konfliktuskezelés folyamatának bíróság irányába való terelése az állampolgár ezzel a kérdéssel kapcsolatos gondolkodását is sematikusá, egyoldalúvá, egysíkúvá tette, mert azt gondolhatták, hogy a bíróságon kívül a konfliktushelyzet feloldására más fórum, más platform már nem áll rendelkezésre. Az állam befolyásolta, manipulálta az állampolgár gondolkodását abba az irányba, hogy a bíróságon kívül a vitarendezésre más lehetőség már nem áll rendelkezésre, illetve a szocialista társadalom keretei között ilyen alternatívának ténylegesen nem is lehetett realitása. Az állam a rendszerváltozás előtti időszakban a bíróság által biztosított igazságszolgáltatást tartotta a jogérvényesítés megvalósítójának. Magyarországon az 1972-es átfogó igazságügyi reform egyik kifejezett célja a bíróság kizárólagosságának megerősítése volt az igazságszolgáltatásban, és „ebbe egy nagyon korlátozott laikus fórum (társadalmi bírászkodás) fért bele”.^[24] A bírósági jogvitarendezés preferálása az állam oldalán egyúttal az állampolgár „legvégső érve” (ultima ratio-ja) szerepet betöltő bíróság felé terelését, odairányítását is jelentette. Az államszocialista időszakban ennek megfelelően nem alakulhattak ki a bírósági fázist megelőző, azt elkerülő „enyhe” (soft), „baráti”, „közvetlen”, „bizalmi” jellegű vitarendezési mechanizmusok. Az állampolgár se volt ezért erre – tudatilag, intellektuálisan, kulturálisan – felkészítve, mert nem lehetett vele tisztában, a bíróságon kívüli vitarendezés-

[24] Fleck, 2001, 204.

sel kapcsolatban egyéb lehetőségei nem voltak, mert azok, akkor, abban az időben még nem álltak rendelkezésre. Az állampolgár tudatában (jogtudatában) sem alakulhatott ki ebből kifolyóan/ebből következően az informális, bíróságon kívüli vitarendező, konfliktusfeloldó mechanizmus, metódus, technika. A magyarországi rendszerváltást követően a bíróságon kívüli vitarendezési technikák mind az államot, mind az állampolgárt, a természetes személyt váratlanul érték. A rendszerváltást megelőző évtizedekben (az 1970-es, 1980-as években) hiányzott az a jellegű, illetve típusú oktatási-nevelési (iskolai) szocializáció, amely az akkori gyermekeket felkészíthette volna (beléjük nevelhette volna), hogy egy lehetséges konfliktushelyzetet hogyan, milyen módon kell kezelni, rendezni, megoldani. Ezek a gyermekek a rendszerváltás utáni időszakot már felnőttként nem úgy élték meg, hogy a bíróságon kívüli vitarendezés beépült volna a zsigereikbe, általános attitűddé, bevett társadalmi magatartási formává vált volna számukra. A magyarországi 1989/1990-es rendszerváltást követően viszont a közoktatásnak még (mindig) nem vált részévé a gyermek gondolkodásának, magatartásának a másik természetes személyhez való kapcsolatának, viszonyulásának kérdése, tanulása, fejlesztése akkor, abban a feltételezett szituációban, amikor az érintett felek között konfliktushelyzet alakul ki. A közoktatás feltehetően nem készíthette fel az általános és középiskolás diákokat arra a feltételezhető (valószínűsíthetően modellezhető) élethelyzetre, ha a felek között konfliktus, konfliktushelyzet alakulna ki. Egy ilyen éles helyzet kezelésének a későbbi potenciális résztvevők gyermekkorában sem alakulhattak ki a tanult módszerei, a begyakorolt sémái, a gyakorlati tapasztalatai. Ez a körülmény az oktatási rendszer felelősségének kérdését vetheti fel. A rendszerváltást követően született generáció (amely időközben már felnőtté vált, hiszen a rendszerváltás óta is már több, mint egy generációnak tekinthető idő eltelt) számára sem vált a közoktatás részévé a konfliktusos helyzetek kezelése, a vitás szituációk rendezése, a konfliktushelyzetek kezelésének gyakorlata. A szociológiai szakirodalom szerint „az oktatás funkciója az, hogy átadja azokat az ismereteket, amelyek szükségesek az egyén számára ahhoz, hogy a gazdaságban és a társadalomban be tudják tölteni szerepüket; nevelje őket, vagyis személyiségüket fejlessze; végül integrálja őket a társadalmi közösségekbe. A hagyományos társadalmakban az oktatási feladatokat nagyrészt a család, a rokonság és a helyi közösségek látták el. Ezek azonban a modern társadalmakban nem képesek mindazon ismereteknek az átadására, amelyek az ilyen társadalmakban szükségesek. Ezért jutott egyre nagyobb szerephez az iskolai oktatás.”^[25] Ilyen előzmények után vegyük szemügyre a vitakultúra alakulását Magyarországon a rendszerváltás utáni időszakban és a 2010-es években.

[25] Andorka et al., 2006, 313.

3. A vitakultúra alakulása, helyzete a rendszerváltás után Magyarországon

A vitás helyzetek, a konfliktusszituációk számarányai a rendszerváltás utáni időszakban jelentős mértékben nem változtak.^[26] A rendszerváltást követően, az 1993–1998 közötti időszakban a korábbi évekhez képest emelkedett a polgári (gazdasági) jogi jogvitákban az elsőfokú bíróságra érkező ügyek száma. A polgári (peres) ügyek számának emelkedése több tényező együttes hatásának tekinthető: 1. a Polgári perrendtartás módosítása (1992), a gazdasági-társadalmi-politikai változások jogszabályi leképezése; 2. az állampolgár rendszerváltás utáni időszakban történő „öntudatra ébredése,” sorsának saját kézbe vétele, saját érdekérvényesítés; 3. a piaci viszonyok általánossá válása, a forgalmi élet fellendülése; 4. a társadalomban felgyülemlett konfliktushelyzetek becsatornázódása a polgári (peres) eljárás keretei közé. A konfliktushelyzetek volumenére, arányára jó, megfelelő kiindulópont lehet a bíróságra érkezett polgári peres ügyek száma. Természetesen nem minden konfliktushelyzet válik jogi konfliktussá, de a bíróságra érkező ügyek standard aránya hűen tükrözi a társadalmat átható és átszövő konfliktushelyzeteket. Az alaptétel, amely a tanulmány korábbi részében megfogalmazásra került, a rendszerváltozás után sem változott: az előképzettség hiánya és egyéb okok miatt a természetes személyek nincsenek felkészülve a konfliktushelyzetek (érdekösszeütközések, nézeteltérések) megfelelő színvonalú kezelésére és az eszközök, vagyis a vita körülmekint rendezésének képessége is hiányzik a társadalomból. A társadalmi közeg, a természetes személyek stressztűrő képessége, az egymással folytatott kommunikáció elsekélyesedése, kiüresedése vagy teljes megszűnése valójában társadalmi konfliktust kiváltó, előmozdító, azt fokozó tényezővé vált. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a média társadalmi folyamatokat befolyásoló, azt leginkább – negatív, pejoratív értelemben – felerősítő szerepét, funkcióját sem. A média az érdeklődés felkeltése érdekében azokat a híreket, eseményeket helyezi a híradásai előterébe, amelyeknek van valamiféle „szenzációértékű”, „figyelemfelhívó”, „figyelemfelkeltő” jellege. Mely hírek, társadalmi események bírnak szenzációt (az átlagember érdeklődését, az új dolog iránti kíváncsiságot) kiváltó hatással? Elsősorban azok, amelyek döbbenetet, csodálkozást, felháborodást, indulatot, ambivalenciát, feltehetően erős érzelmi töltetet válthatnak ki, idézhetnek elő. Ezen társadalmi események és médiahírek közé tartozhat a természeti katasztrófa, az emberi tragédia, a szokásostól eltérő (deviáns) emberi viszonyulás, magatartás (pl. a szülő éhezteteti a saját gyermekét),^[27] de ilyen lehet – pozitív értelemben – az átlagot felülmúló vagy az átlagból kiemelkedő emberi teljesítmény,

[26] A polgári perek számaránya városi bírósági (járásbírósági) szinten 1990-2016 között átlagosan 145.000-160.000 között mozgott, ettől az 1993-1998 közötti időszak mutatott eltérést: 1993-ban éves szinten 182.703, 1994-ben 180.345, 1995-ben 182.065, 1996-ban 187.145, 1997-ben 195.957, 1998-ban 195.041 ügy érkezett a bíróságra (lásd: KSH, 1990-2016).

[27] „Súlyos büntetést kaptak a gyöngyösi kislányt halálra éheztető szülők” (Index.hu: Súlyos büntetést kaptak..., 2017).

kiváló eredmény (pl. tudományos területen elért siker, művészeti irányultságú produkció vagy sportteljesítmény). Azon hírek háttérében, amelyek a közvélemény érdeklődésének, kíváncsiságának felkeltését célozzák, gyakran olyan események állnak, amelyek mögött/háttérében valamilyen tényleges vagy lehetséges (anticipált) konfliktushelyzet (érdeellentét, nézetkülönbség, szembenállás) húzódik meg. A természetes személyek magatartását, más egyénhez fűződő viszonyulását befolyásol(hat)ja, ha látja, hogy a más természetes személyek között hasonló konfliktusok, vitás élethelyzetek milyen módon rendeződnek (az alkalmazott minta követése a társadalomban), amely nem feltétlenül jelenti azt, hogy kompromisszumos, mindkét fél érdekét figyelembe vevő megoldás születik, vagy ilyen módon rendeződik a vitás helyzet. Ezek a más által követett magatartásformák nem jó példák (minták), mert rendszerint negatív hozzáállás, nem ideális konfliktuskezelés átvételét, átültetését jelentik.^[28] A negatív példát a média és az Internet világa mellett a természetes személy mindennapjaiban lezajló események, történések, sok esetben a közúti közlekedés szolgáltatják. A vitakultúra hiánya, fejletlensége, artikulálatlansága, cizellálatlansága, kialakulatlansága, alacsony színvonala itt kellőképpen hangsúlyosan és sarkítottan mutatkozik meg. A közúti közlekedésben való részvétel nem tekinthető olyan tevékenységnek, amelynek bármilyen „tétje” kellene, hogy legyen, mert nincs benne semmilyen társadalmi előny megszerzésének a lehetősége, és a cél is egyszerű: A pontból szeretnénk eljutni B pontba, lehetőség szerint mindenki testi épségének megtartása, megőrzése mellett, azon alapelvből kiindulva, hogy nap végére „mindenkit hazavárnak”. A közúti közlekedés során csak az egyik helyről a másik helyre történő helyváltoztatás következik be. A közlekedés kapcsán egy olyan eseményről beszélünk, amelyben rendszerint olyan természetes személyek „találkozhatnak” egymással, akik korábban nem kerültek egymással kapcsolatba. Ez a körülmény azt jelenti, hogy a konfliktushelyzet a közlekedésben való részvétel kapcsán olyan személyek között alakulhat ki, akik között korábban semmilyen kapcsolat gyakorlatilag nem létezett. Ez pedig azért lehet gond, mert a közlekedésben valódi, előzményre visszatekintő jogvita ténylegesen nem áll fenn, csak a felfokozott stresszhelyzet és idegállapot eredményeként alakul ki a konfliktus egymás számára ismeretlen személyek között. Az emberek tűrőképességét a közúti közlekedésben kialakult stresszhelyzet mégis nagyon, gyakran extrém módon igénybe veszi.^[29] Miért kell mégis, hogy szükséges legyen, hogy egy közlekedési konfliktushelyzet tettegességig, fizikai atrocitásig, testi bántalmazásig (esetleg emberölésig) mérgesedjen el? A miéltre történő válaszadás oka és gyökere valószínűleg „mélyebben” keresendő, és több összetevő ered-

[28] Statisztikai hivatkozás a járási hivatalok jogi segítségnyújtó szolgálatnál jogi kérdéssel kapcsolatos szolgáltatás igénybevételével kapcsolatban. A napjainkra és a közelmúltra vonatkozó statisztikai adatokat érdemes összehasonlítani a korábbi - rendszerváltást megelőző - időszak statisztikai adataival. A bíróságra érkezett polgári perek számaránya: 1971: 193.571, 1972: 196.687, 1973: 181.334, 1974: 181.664, 1975: 179.868 (Szilbereky, 1977, 27).

[29] Magyarországon legalábbis a gyakorlati tapasztalatok és a közúti balesetek számaránya is ezt mutatja.

ményeként alakulhat ki. Ennek oka lehet – más okok mellett –, hogy a konfliktushelyzetben érintett természetes személy valamilyen egyéb okból származó frusztráció miatt már „nem tiszta lappal” kerül egy ilyen lehetséges konfliktushelyzetbe, konfliktust magában hordozó szituációba, fennáll a jogalynál egy olyan állapot, amely a teljesen objektív és tárgyilagos megközelítést kizárja. A természetes személynél az említett „terhelt” lélektani helyzet (frusztráció, stressz, belső feszültség) magában hordozása már önmagában kizárja, hogy a közlekedési szituációban érintett fél a kialakult helyzetet higgadtan, nyugodtan, körültekintően, reálisan és objektíven kezelje. A magában – az egyén személyiségében – hordozott (belső) feszültség a konstruktív együttműködés akadályát képezi (a belső feszültség és frusztráció következménye: a tárgyilagos helyzetelemzés hiánya). A közlekedési szituációban megnyilvánuló konfliktushelyzet – mint ahogyan a nem közúti közlekedésben kialakuló konfliktushelyzetnél is – tapasztalati úton megfigyelhető (pl. hivatali ügyintézés során bankban, postán, közigazgatásban, de a bevásárlás során stb.) az emberi belátás, empátia, tolerancia, az esetleges saját hiba belátásának/elismerésének hiánya, a rugalmatlanság, a saját állásponthez való merev ragaszkodás abban az esetben is, ha az érintettnek nincs igaza. Ez az attitűd könnyen lehet, hogy a fent hivatkozott belső feszültség, frusztráció és – különböző okokból fakadó – stressz magában hordozásával állhat összefüggésben, hiszen a különböző dolgok összefüggenek egymással: a követett, megvalósított magatartásforma, valamint annak a következményeként jelentkező egyenlőtlen és aránytalan viselkedés, válaszreakció. A belső harmónia hiánya, a lelki kiegyensúlyozatlanság az egyént, a természetes személyt kellően át nem gondolt, érzelmileg túlfűtött magatartásra készítetheti, könnyen annak tanúsítására vezetheti. Vagyis ilyen értelemben a belső feszültség fennállásából könnyen következhet egy érzelem- és indulatvezérelt, emocionálisan túlfűtött magatartásnak a megvalósítása. A belső harmónia, a belső összhang, a kiegyensúlyozottság hiánya következtében nincs, vagy csupán alig észrevehetően van csak jelen a természetes személy individuumban a belső nyugalom, a megelégedettség érzése, a derű és az egészséges humorérzék, amely a kialakult konfliktushelyzet megoldásához nem túl kedvező előjel.

III. KÖVETKEZTETÉSEK

Ralph Dahrendorf szerint „a hatalom nemcsak egyenlőtlenséget gerjeszt, hanem ugyanazon erőfeszítéssel konfliktust is. Érdeklétté tesz a változásban is, a status quo fenntartásában is.”^[30] A társadalmi feszültségek hatása az egyénekre, a természetes személyekre és az egyéni élethelyzetekre teljes mértékben eltérő lehet a természetes személy egyéniségétől, személyiségétől, a személyiség

[30] Dahrendorf, 1994, 62.

aktuális állapotától, tértől, időtől, helyzettől, körülményektől, szituációtól, előzménytől függően. A természetes személyek ugyanazon konfliktushelyzetre való reakciója is egyénenként változhat. A magánjogi jellegű konfliktushelyzetek mérhető, hatóságok – járási hivatal és bíróság – előtti előfordulási számaránya a társadalom mindenkori aktuális állapotának, helyzetének, ez irányú „fejlettségének” lehet a fokmérője. A vitakultúra tudatos fejlesztése, a vitakultúra szakmai és gyakorlati fogásainak elsajátítása, annak a közoktatás részévé tétele a társadalom célzott állami, állam által felkarolt „fejlesztésének,” előrelépésének lehet a biztosítéka. A jog funkciói közé tartozik a konfliktushelyzetek kezelése, rendezése. A felnövekvő generációk vitakultúra elsajátítására való szándékolt nevelése és ennek megfelelő jogszabályi környezet kialakítása jogi „részegítésnek” is tekinthető annak érdekében, hogy a társadalom a jog által formálisan szabályozott konfliktusrendezést (a bírósági szervezetrendszer, a bíróságon kívüli vitarendező fórumokat) a lehető legminimálisabb/legkorlátozottabb mértékben vegye igénybe, mert ha a jogalanyoknak fejlett a vitakultúrája, a vitás helyzeteket nagy valószínűség szerint a bírósági szervezet és bíróságon kívüli jogvitarendezés igénybevétele nélkül is meg fogják tudni oldani. Ennek a perspektívának a megvalósítása az állam számára is felvillantja az igazságszolgáltatási szervezetrendszeren belül a bírósági és bíróságon kívüli jogvitarendezés szerepének, feladatának átalakítását, annak esetleges újrarendelését. Az állam felelőssége ezért óriási abban, hogy milyen mértékben sikerül tehermentesíteni a jogviták feloldására kialakított állami struktúrát. Kérdés, hogy mi az állami jogpolitikai cél az igazságszolgáltatási szervezetrendszer feladatát érintően: ultima ratio szerepet tölt-e be, vagy az a célkitűzés, hogy a fokozatosság elvének betartása mellett, ha az ügy tárgyánál fogva bírósági útra tartozik, akkor, ha elkerülhetetlen a felek közötti jogvita, a jogvita tárgyában (érdemében) a bíróság hozzon ítéletet. A társadalmi feszültségek (pl. a közlekedésben vagy a bevásárlásban előforduló) hatása az egyéni élethelyzetekre gyakran intoleráns viselkedésformák felerősödését mozdítja elő. A magánjogi jellegű konfliktushelyzetek mérhető, hatóságok – járási hivatal és bíróság – előtti előfordulási számaránya^[31] a társadalom mindenkori szellemi, kulturális, intellektuális „fejlettségének” lehet a fokmérője. A bíróságon kívüli vitarendezés kommunikációs technikái, magatartási mintái jelenleg általános jelleggel, széleskörű elterjedtséggel még egyelőre úgy tűnik, hogy hiányoznak a magyar társadalomból. Mindazonáltal „Magyarországon az emberek jelentős része nem a konfliktusok tárgyalásos megoldására szocializálódott”.^[32] Másrészt az is kérdés, hogy a jogvita rendezésében – ha az ügy már bíróság elé került, és nem sikerült kiküszöbölni a perbeli

[31] Sajó András kutatása során vizsgálta az adott társadalom lakosságszámához viszonyított polgári peres eljárások számarányát (perlési arányszámot). A szerző szerint a perlési arányszám mögött a következő dolgok állhatnak: 1. A bírósági út népszerűsége; 2. A bíróság súlya az állami berendezkedésben; 3. A bíróság politikai szervezetben betöltött szerepe; 4. Az egyéni konfliktusok megoldásának jelentősége a társadalom adott működésmódja fenntartásában (lásd: Sajó, 1982, 321-367., 333.).

[32] Kerecsi, 2011, 9.

igényérvényesítést – a bíróság által meghozott ítélet milyen legitimáló szerepet tölthet be. Lényeges szempont, hogy „a feleknek a végeredményhez fűződő érdekei... fontos szerepet játszanak. Ha számukra az a fő dolog, hogy a vita rendeződjön, és ha csak másodlagos jelentőségű, hogy a megoldás mit tartalmaz, kisebb erőfeszítéssel engedelmeskedhetnek az ítéletnek. Másrészt, ha a végeredményhez erős és versengő érdekek fűződnek úgy, hogy az ítéletnek való engedelmeskedés az egyik vagy mindkét fél számára nagy áldozathozattal jár, az engedelmeskedés kérdése bizonytalanabb. Az, hogy az egyik fél (saját jószántából vagy erőszak hatására) aláveti magát az ítéletnek – az áldozat ellenére is, amit ez számára jelent – részben a normák, részben a bíró tekintélyének tudható be.”^[33]

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Andorka Rudolf nyomán a szerzői jog jogörökösei: Kapitány Balázs, Lengyel György, Spéder Zsolt, Szántó Zoltán, Tóth István György (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csepeli György (2003): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dahrendorf, Ralf (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Eckhoff, Thorstein (1979): A közvetítő, a bíró és az adminisztrátor a viszályrendezésben. In: Sajó András (szerk.): *Jog és szociológia – válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Ferenczi Andrea (2012): A konfliktusmegoldás társadalmi eszközei. In: *Pedagógiai folyóiratok – A konfliktusmegoldás társadalmi eszközei*. (Elérhető: https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2012_7-8_09.pdf. Letöltés ideje: 2018.12.07.)
- Fleck Zoltán (2001): *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban – Totalitarizmus – elméletek és a magyarországi szocializmus*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Fleck Zoltán – Isztin Péter – Juhász Zoltán – Kiss Valéria – Kormány Attila – Navratil Szonja – Uszkiewicz Erik (2014): *Jogszociológiai előadások (szerk.: Fleck Zoltán)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Földi András – Hamza Gábor (2008): *A római jog története és intézményei – Brósz Róbert és Pólay Elemér tankönyvének alapulvételével*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gyekiczky Tamás (2003): Modellek és megközelítések a polgári eljárások tudományos vizsgálatában. In: *Kontroll jogtudományi folyóirat*. 2003/01. szám.
- Index.hu, Térkövekkel estek egymásnak a hajdúhadházi vasútállomáson, 2019. (Elérhető: https://index.hu/belfold/2019/07/08/terkovekkel_estek_egymasnak_a_hajduhadhazi_vasutallomason/. Letöltés ideje: 2019.07.08.)
- Index.hu: Közelharc a benzinkúton, 2019. (Elérhető: https://index.hu/belfold/2019/08/08/fuzesabony_benzinkut_kozelharc/. Letöltés ideje: 2019.08.08.)

[33] Eckhoff, 1979, 175-187., 179.

- Index.hu: Nem bírta kivárni a sort a rendelőben, orrba verte az asszisztent a megvárakoztatott nő, 2019. (Elérhető: https://index.hu/belfold/2019/08/07/szekszard_rendelo_asszisztens_veres/. Letöltés ideje: 2019. 08.08.).
- Index.hu: Súlyos büntetést kaptak a gyöngyösi kislányt halálra éheztető szülők, 2017. (Elérhető: https://index.hu/belfold/2017/09/27/gyongyos_eheztetett_kislany_itelet/. Letöltés ideje: 2019.08.12.).
- Kengyel Miklós (1990): *A polgári bíraskodás hétköznapijai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kerezi Klára (2015): Konfliktus és helyreállítás. In: Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*. 49. kötet. (Elérhető: http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT_49_2012/002_kerezi.pdf. Letöltés ideje: 2019. 08.12.).
- KSH.hu: A KSH igazságszolgáltatással kapcsolatos adatai: 1990-2016. (Elérhető: <http://www.ksh.hu/igazsagszolgalattas>. Letöltés ideje: 2019.01.06.).
- Kulcsár Kálmán (1971): *A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1973): A társadalmi tervezés és szociológia. In: Szelényi Iván (szerk.): *Társadalmi tervezés és szociológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1976): *A jogszociológia alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Merton, Robert K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Morel, Julius – Bauer, Eva – Meleghy, Tamás – Niedenzu, Heinz-Jürgen – Preglau, Mac – Staubmann, Helmut (2000): *Szociológiaelmélet*. Osiris Kiadó, Budapest. (Elérhető: https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szociologiaelmélet/ch08s07.html. Letöltés ideje: 2019.08.12.).
- Nemzeti Alaptanterv – Az iskolai nevelő-oktató munka tartalmi szabályozása és szabályozási szintjei, I. rész.
- Pallai Katalin (2011): Kooperatív tárgyalás és konfliktuskezelés. Közigazgatási Vezetői Akadémia – Tréning háttéranyag. (Elérhető: <http://www.pallai.hu/wp-content/uploads/2010/11/Pallai-Kooperat%C3%ADv-t%C3%A1rgyal%C3%A1s-%C3%A9s-konfliktuskezel%C3%A9s.pdf>. Letöltés ideje: 2019.08.12.).
- Pokol Béla (2002): A joghoz jutás esélyei. In: *Jogelméleti Szemle*. 2002/2. szám.
- Ralf Dahrendorf (1965): *Gesellschaft und Freiheit*. R. Piper & Co Verlag, München.
- Sajó András (1982): A polgári per társadalmi funkciója. In: *Állam- és jogtudomány*. 1982/2. szám.
- Szilbereky Jenő (1973): *Társadalmi fejlődés és polgári eljárás*. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szilbereky Jenő (1977): *A polgári eljárás funkciója és hatékonysága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szivák Judit (2010): *A vita*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vinnai Edina (2012): A professzionális jogalkalmazás alternatívái. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina: *Jogszociológiai előadások – egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Visegrády Antal (2003): Jogi kultúránk az ezredfordulón. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2003/6. szám.

UJ IDŐK SZERKESZTI
HERCZEG FERENCXXXIX. évfolyam, 30. szám
Budapest, 1983 július 23

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, VI., Andrássy-út 16.
Telefon: Aut. 244-83, 245-89.

Negyedévre 6.40 pengő
Félévre 12.50 pengő
Egyes szám ára 50 fillér